

THE “ABAGAR” BY PHILIP STANISLAVOV: FROM THE AMULET TO THE ENGRAVING

Daniel S. Terziev

*Faculty of Fine Arts, “St. St. Cyril and Methodius” University of Veliko Tarnovo,
 Bulgaria*

„АБАГАРЪТ“ НА ФИЛИП СТАНИСЛАВОВ: ОТ АМУЛЕТА ДО ГРАВИЮРАТА

Даниел С. Терзиев

*Факултет по изобразително изкуство, Великотърновски университет
 „Св. св. Кирил и Методий“, България*

Abstract: *The book „Abagar“, written by Bishop Philip Stanislavov, is one of the most interesting phenomena in Bulgarian literary and artistical life during the seventeenth century. This is the first Bulgarian printed book, with linguistic elements of live, spoken Bulgarian speech. The book, in the form of a text amulet, is aimed at the involvement of Bulgarian common people with Catholicism.*

The engravings of various religious scenes and saints with which it is richly illustrated, are building blocks of iconography. Its diverse textual and illustrative content, as well as its connection with Catholic propaganda in Bulgaria, is the reason for the cultural and scientific interest in it that persists to this day.

Keywords: *Engraving; Amulet; Abagar; Apocrypha; Saints; Christianity.*

Резюме: *Книгата „Абагар“, написана от епископ Филип Станиславов, е едно от най-интересните явления в българския литературен и художествен живот през XVII век. Това е първата българска печатна книга, с езикови елементи на жива, говорима българска реч. Книгата, под формата на текстов амулет, е предназначена за приобщаване на българските павликяни към католицизма.*

Ксилогравюрите на различни религиозни сцени и светци, с които е богато илюстрирана, стоят в основата на иконографията. Разнообразното ѝ текстово и илюстративно

съдържание, и връзката с католическата пропаганда в България, са причина за нестихващия и до днес културен и научен интерес към нея.

Ключови думи: *гравюра; амулет; абагар; апокрифи; светци; християнство.*

Книгата „Абагар“ на никополския католически епископ Филип Станиславов е книжовен паметник - емблема, отпечатан в Рим, през 1651 г. В оригиналното си поучение, духовният пастир се обръща към своите братя и сестри. Използва термините „кръстени“ и „некръстени“, за да провокира двата пътя към вярващите християни – към спасението, чрез кръщение, или към духовната гибел. Високообразованият Ф. Станиславов дарява молитвеника си на своя народ „на ползу болгарскому“, за да бъде носен вместо силни мощи.

Книгата, под формата на текстов амулет, е предназначена за приобщаване на българските павликяни към католицизма. „Абагарът“, написан с вариант на кирилицата, е първата печатна българска книга, с езикови елементи на жива, говорима българска реч, а също така е и първият печатан български амулет. Книгата съдържа двадесет и пет канонични, неканонични и апокрифни текстове, от които двадесет са молитви.

В свое изследване, Милена Цветкова твърди, че забележителното в „Абагар“ е уникалният мултифункционален формат, а именно – възможно е книгата да съществува в четири медийни форми и може да се конвертира. Първоначалният му производствен формат е кодекс от пет печатни листа. След нарязване на четирите текстови колони по орнаментираните рамки, получените двадесет ленти се свързват последователно, а крайният резултат е книга, във формата на свитък с дължина 5,80 м. Ненарязани, петте печатни листа могат да се залепват на стената като тапет или плакат. Тази функция е описана от руския библиограф Павел Кепен, върху екземпляр на „Абагар“, закупен от Александър Чертков, в Рим през 1826 г. Отсъствието на корици позволява на тази старопечатна книга да се „дегизира“ и като вестник. Именно в тази маскировка попада единственият екземпляр в България, който днес е притежание на НБ „Св. св. Кирил и Методий“, София (Tsvetkova, 2016).

Станиславовият молитвеник е отпечатан с наборен шрифт, анопистографски (само върху едната страна). Разположен е на пет големи

хартиени листа, с широчина 44,4 и височина 33,5 см. Хартията е от италиански произход, тънка, по-груба, със ситни вержори. Първият, четвъртият и петият лист от свитъка, имат воден знак – „птица в кръг”, вторият носи филигран – „трихълмие с лилия”, а третият – „лилия с три звезди”. В средата на долната си част, листовете са номерирани с кирилски буквени цифри.

Предназначението на Станиславовата книга, да бъде носена като амулет, се потвърждава от нейното оформление. На всеки лист от книгата, са разположени четири колони, като всяка от тях е обградена с орнаментирана рамка, от малки S-образни елементи, с растителни мотиви. Тези рамки са затворени само в началото на първата и в края на последната колона от книгата, и служат, за да бъде изрязван текстът. Отрязъците са подредени последователно, за да стане книжна лента, дълга 5,80 м, която да бъде носена като амулет, под формата на свитък. На няколко места в текста, са оставени интервали за вписване на името на притежателя на свитъка. Така е оформен Болонският екземпляр.

Шрифтът на „Абагар” носи белезите на босненската кирилица. Инициалите, с които започват отделните статии, са напълно латинизирани.

„Абагарът” на Станиславов е украсен с девет гравюри на светци и религиозни сцени, рязани на дърво, с размери 6,5 x 10 см, разположени между текста. Изображенията включват „Коронацията на св. Богородица”, „Св. св. Константин и Елена”, „Св. архангел Михаил”, „Св. Николай”, „Св. Кирил и св. Атанасий”, „Св. вмч Георги”, „Св. Василий Велики”, „Св. вмч Димитър” и „Св. първомъченик Стефан”.

Засега не е известен майсторът на изображенията, предполага се, че той е славянин. Надписите към тях са на кирилица, с изключение на гравюрата за „Св. Кирил и св. Атанасий, където писмото е на гръцки. В иконографския маниер личи западното влияние. Показателна за това е встъпителната гравюра „Коронацията на св. Богородица”, изпълнена изцяло в духа на католическата традиция (SU „Sv. Kliment Ohridski”, n. d.).

Всички изображения се отличават с проста и ясна композиция, изработени са доста сръчно и носят стила на италианската средновековна гравюра. Имат изчистена и стилизирана форма, предадена със средствата на опростения, най-често наивно положен щрих. Според Боян Пенев тези изображения са поместени с проповедническа цел, а именно: да се внуши на

павликяните почит към иконите, които те отхвърлят, преди да се покръстят (Penev, 1930).

Според проучване на Бояна Минчева, в гравюрите от „Абагар“ е ясно доловимо придържането към бароковата живопис, продиктувано от стремежа към максимално дистанциране от православния иконописен модел. От друга страна, подборът на популярни в християнството сцени и светци, разширяват възможността на Станиславовият молитвеник да бъде използван сред по-голяма част от българския народ (Mincheva, 2015a).

Чрез изображенията в „Абагар“, авторът формира два цикъла, съобразени с два календара – народен, от началото на май, и годишен – от януари, които съответстват на фолклора на българина. Молитвените текстове изграждат симетрична система, те са групирани, но освен това създават и оригинален майски розарий. От латински, *rosarium* означава „корона от рози“ или „гирлянд от рози“ – молитвена форма, употребявана от католическата църква. Розарият е подчертан с гравюрите на св. Богородица и св. Георги, чиято памет се отбелязва през май.

Розарият в „Абагар“ започва със сцената „Коронясване на св. Богородица и завършва с лика на св. Георги. Те са равностойни закрилници на майчинството и плодородието и често се изобразяват в диптих. Във финала на тази обособена цялост епископът полага молитвите „Отче наш“ и „Ave Maria“. Празникът, през целия месец май, и ритуалите, свързани с него, са отглас от култа към Великата богиня, преминал към по-късната фаза на почитане на Кралица Мая. При въвеждането на българите павликяни в католицизма, майските празници, в чест на Светата Дева, са добре приети и отбелязвани от тях още в началото на XVII век (Telbizov and Telbizova, 1963).

Интересна е сцената с намирането на Св. Кръст Господен и изображението на Архангел Михаил, които имат пряка връзка с апокрифната книжнина, разпространявана на Балканите. Гравюрата, с образите на царете св. Константин и Елена, се отличава с любопитни детайли. Размерът на Кръста Господен е нереално малък, но в изображението, това е стилистически похват със символично значение. Знае се, че павликяните не са почитали кръста, смятали са го за непотребно дърво. Затова в гравюрата от „Абагар“ кръстът е символ, вписан в сюжетната линия на преданието.

Не без значение е и замисълът на гравюрата на св. Архангел Михаил. Гравьорът е показал победата на божия войн и ангелите над Сатаната. Изображението е свързано с молитвен текст, в смъртния час. Михаил е най-справедливият от архангелите, защото не прави разлика между хората именно в този момент. Но популярността на двойката св. Богородица – Архангел Михаил, в народните среди на Балканите, е свързана и с разпространението на новозаветния апокриф „Ходене на Богородица по мъките” (Stara balgarska literature, 1981).

Изображението на св. Николай в „Абагар” е начело на молитвен текст за спасение на душата, в смъртния час. Светецът е представен като чудотворец, който лекува хората от различни заболявания. Той е в обкръжението на омофора и евангелието, придържани от ръцете на Бог и св. Богородица, в горните ъгли на гравюрата, при спазване на универсалната символичност – лява ръка – женско начало, дясна ръка – мъжко начало, които, според житието, св. Николай сънува преди приемането на сана архиепископ Мирликийски. Посочен като духовен водач от Бог и св. Богородица, той получава безспорни гаранции за святост.

В следващата гравюра е изобразен ликът на св. Атанасий, който във фолклорната ни система най-често се свързва със св. Антоний и образува с него близка двойка (Роров, 1991). В „Абагар” обаче Ф. Станиславов ни представя ликовете на св. Кирил и св. Атанасий, като двойка, по примера на този модел. Тук авторът деликатно подменя фолклорния модел с църковния канон.

В молитвеника на Ф. Станиславов е изобразен и св. Георги, свързан с цикъл от четири текста, ориентирани изцяло към успешния брак и зачатие, които са заимствани от римския мисал (богослужебна книга). Св. Георги е представен като закрилник на плодородието, възраждащата се природа и съзиданието. В народната традиция, светецът оглавява празника Гергьовден, на 6 май, която е и дата за отпечатването на „Абагар”.

Гравюрата на св. Василий Велики оглавява литургичните текстове в Станиславовата книга. Като при всички християнски светци, образът му е фолклоризиран и е свързан с началото на годината – 1 януари. Народната традиция пренася вярата в чудотворните Василиевы молитви през вековете и макар те да се видоизменят, очакваното от тях чудодейно въздействие излиза извън църквата.

Образът на св. Димитър също намира място в Станиславовия „Абагар,” като е пряко свързан с победната история на българския народ. Успехът на въстанието на царете Асен и Петър и обявяването на Второто българско царство в Търново, са заложени в началото на съпротивата – денят на св. Димитър, и протичат под неговата закрила. Солунският чудотворец е почитан на Балканите, наравно със св. Георги. Българският народ разпознава св. Димитър като покровител на зимните празници от календарната година. С него се свързват и редица ритуални практики, ориентирани към умилюствяване на стихии и бедствия.

В „Абагар” е гравирани ликът на св. Стефан, като първия великомъченик на църквата. Изобразена е сцената на убийството с камъни на светеца, като той оглавява цикъла от четири молитви против всякакви недъзи и болести. В едната от тях св. Стефан е наречен „застъпник и бранител на българската земя”. Припомнянето на мъченическата смърт на светеца - проповедник, Станиславов използва като духовен пример за подражание, предложен на павликяните. Стефановден е последният празник в годишния народен календар.

Гравюрите в „Абагар” започват и завършват с изображенията на св. Троица. Тя коронясва св. Богородица в началото на молитвеника, но присъства и при мъченичеството на св. Стефан, с което се затваря кръгът от свети образи, включени в състава на амулетния свитък. Тринитарната формула: „В името на Отца, и Сина, и Светия Дух” се произнася задължително по време на кръщение, както и при полагане на кръстния знак. Тя е в началото, и в края на всяка молитва и с нея започва всеки църковен ритуал.

Чудотворните гравюри в „Абагар” са проводник на божествената намеса не само за православието, но и за католическото население. От обиколките си в България, Ф. Станиславов документира пълна липса на мощи на светци в разграбените католически църкви в страната. Затова указанията на автора в послеслова са „Абагар” да се ползва „наместо силни мощи”. Авторът укрепва устоите на католицизма сред българското павликянско население, чрез адаптиран текст в молитвеника си, подкрепен с изображенията на популярни християнски светци, които разказват на достъпен език за важни житейски епизоди. Допълнителното им включване в народния календар, подкрепя тяхната функция на закрилници и чудотворци (Mincheva, 2015b).

Според Лилия Илиева, „Абагар” на Ф. Станиславов щастливо съчетава качествата на богослужерна книга, ориентирана към най-широки обществени слоеве, включително и неграмотните българи източник. Текстовият амулет и гравюрите реактивират църковната обредност на български език и приобщават към вечното християнско слово бедните българи от XVII век.

Днес са запазени осемнадесет екземпляра от книгата, като един от тях се съхранява в Националната библиотека, в София. В България са известни четири фототипни текстови издания на „Абагар”. Те са издадени през 1979, 2001, 2006 и 2011 г. Първото издание е под редакторството на Божидар Райков. Второто и третото са дело на академик Иван Радев, като за първи път е направен превод на новобългарски език от доц. Кирил Кабакчиев. Последното библиографско издание на „Абагар”, е съвместен проект между издателство „Сиела” и Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий”. То е отпечатано по случай 360 –годишнината на първата книга с новобългарски езикови елементи.

Литература // References

- Mincheva, B. (2015a).** Svettsite v „Abagar” na Filip Stanislavov – mayski tsikal (rozariy) i naroden calendar (in Bulgarian). Godishnik na SU „Sv. Kliment Ohridski”, vol. 7, pp. 37 - 51. // [Минчева, Б. (2015). Светците в „Абагар” на Филип Станиславов – майски цикъл (розарий) и народен календар. Годишник на СУ „Св. Климент Охридски”, т. 7, с. 37 - 51.].
- Mincheva, B. (2015b).** Amuletnite svitatsi tip „Abagar” v pechatnata traditsiya na yuzhnite slavyani 16 – 18 vek (in Bulgarian). Sofia, Bulgaria, SU „Sv. Kliment Ohridski”, pp. 4 – 5 [Минчева, Б. (2015). Амулетните свитъци тип „Абагар” в печатната традиция на южните славяни 16 – 18 век. София, СУ „Св. Климент Охридски”, с. 4 – 5].
- Penev, B. (1930).** Istoriya na novata balgarska literature (in Bulgarian), vol. I, Sofia, Bulgaria, p. 225 // [Пенев, Б. (1930). История на новата българска литература, т. I, София, с. 225].
- Popov, R. (1991).** Svettsi bliznatsi v balgarskiya naroden calendar (in Bulgarian). Sofia, Bulgaria izdatelstvo na BAN, pp. 64 – 65. // [Попов, Р. (1991). Светци близнаци в българския народен календар. София, издателство на БАН, с. 64 – 65.].
- Stara balgarska literature, (1981).** Tom 1 – Apokrifi (in Bulgarian). Sofia, Bulgaria, Balgarski pisatel, pp. 239 – 247, 392 – 394. // [Стара българска литература (1981). Том 1 – Апокрифи. София, Български писател, с. 239 – 247, 392 – 394.].

SU „Sv. Kliment Ohridski”, (n. d.). p. 34. // [СУ „Св. Климент Охридски”, с. 34.].

Telbizov, K.; Telbizova, M. (1963). Traditsionen bit i kultura na banatskite balgari (in Bulgarian), In: Sbornik za narodni umotvoreniya. Book 1, pp. 247 – 248. // [Телбизов, К., Телбизова, М. (1963). Традиционен бит и култура на банатските българи. – В: Сборник за народни умотворения. Кн. 1, с. 247 – 248.].

Tsvetkova, M. (2016). Pechatnata mediya predi i sled Gutenberg (in Bulgarian). // [Цветкова, М. (2016). Печатната медия преди и след Гутенберг.].

Даниел Станиславов Терзиев

*Факултет по изобразително изкуство, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”,
България*

Daniel Stanislavov Terziev

Faculty of Fine Arts, VTU “St. St. Cyril and Methodius”, Bulgaria

e-mail: infoterziev@gmail.com

INIS SERIES

Онлайн поредица на
интердисциплинарната научна мрежа
Информационно общество
Специално издание, 2022
<http://www.math.bas.bg/vt/inis/series/>

Online Journal of the
Interdisciplinary Scientific Network
Information Society
Special Edition, 2022
ISSN: 2815-4231

Редактори *Editors*

Галина Богданова *Galina Bogdanova*

Светослав Косев *Svetoslav Kosev*

Технически редактори *Technical Editors*

Николай Ноев *Nikolay Noev*

Мирена Тодорова-Екмекджи *Mirena Todorova-Ekmecki*

Издание на: *Published by:*

Институт по математика и
информатика при Българска академия на
науките, България *Institute of Mathematics and Informatics
at the Bulgarian Academy of Sciences,
Bulgaria*

С помощта на: *Helped by:*

Великотърновски университет
„Св. св. Кирил и Методий“, България *“St. Cyril and St. Methodius”
University of Veliko Tarnovo, Bulgaria*